

Edmund de Waal

De witte weg

VERSLAG VAN EEN OBSESSIE

Vertaald door Jan Pieter van der Sterre

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor Sue, altijd

Wat is al dat witte daar?

Moby-Dick, Herman Melville

Proloog

Jingdezhen – Venetië – Dublin

I

Ik ben in China. Ik probeer een weg over te steken in Jingdezhen in de provincie Jiangxi, de porseleinstad, het legendarische Ur waar het allemaal begon; schoorstenen van ovens die de hele nacht branden, de stad ‘als één grote oven met talloze ventilatie-openingen waar vlammen uit komen’, fabrieken voor de huishouding van de keizer, de plaats in de bergplooi waar mijn kompas heen wijst. Dit is de plaats waar keizers afgezanten naartoe stuurden met bestellingen van onmogelijk diepe porseleinen waterbekkens voor karpers in een paleis, bekers met een voet voor rituelen of tienduizenden kommen voor hun huishouding. Het is de plaats waar kooplieden platte schotels bestelden voor feesten van prinses uit de Timoeridendynastie, wasbekkens voor sjeiks en eetserviezen voor koninginnen. De stad van de geheimen, duizend jaren vakmanschap, vijftig generaties die witte aarde dolven, zuiverden en mengden, er porselein van maakten en er kennis van hadden, vol ateliers, pottenbakkers, glazuurders en decorateurs, kooplui, oplichters en spionnen.

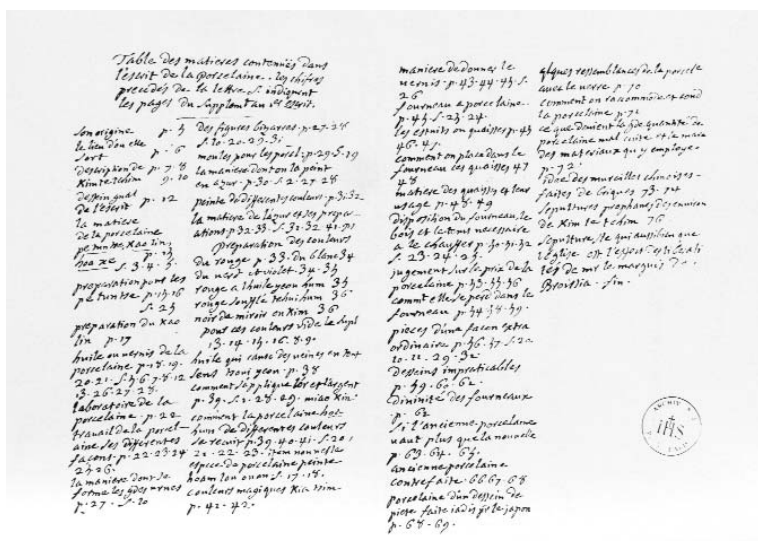
Het is elf uur 's avonds en vochtig, de stad is een zee van neon en verkeer, het lijkt Manhattan wel. Er valt een licht zomerregentje en ik weet niet precies hoe ik bij mijn logeeradres moet komen.

Ik heb het opgeschreven als ‘Naast porseleinfabriek no. 2’ en dacht dat ik dat wel kon uitspreken in het Mandarijn, maar ik stuit op drukdoend onbegrip, en een man probeert me schildpadden te

verkopen, waarvan de kaken zijn dichtgebonden met touw. Ik wil zijn schildpadden niet, maar hij weet zeker dat ik ze wel wil.

Het voelt absurd om zo ver van huis te zijn. Er is mahjong op televisie, die keihard staat in de woonkamers, waar glitterballen hangen, wat de associatie oproept aan een disco uit de jaren zeventig. In de noedeltentjes is het nog steeds druk. Een man loopt langs met zijn dochtertje; ze huilt en houdt hem bij een vinger vast. Iedereen heeft een paraplu, behalve ik. Er komt een handkar voorbij met porseleinen katten onder een plastic zeil, scooters zigzaggen eromheen. Belachelijk genoeg draait iemand keihard Tosca. Ik ken maar één persoon in de hele stad.

Ik heb geen kaart. Wel heb ik mijn aan elkaar geniete fotokopie van de brieven van Père d'Entrecolles, een Franse jezuïet die hier driehonderd jaar geleden woonde en die de fabricage van porselein levendig heeft beschreven. Die heb ik meegebracht omdat ik dacht dat hij mijn gids kon zijn. Op dit moment lijkt me dat een ietwat vergezocht initiatief, en al helemaal niet slim.

Enkele bladzijden uit de brieven van Père d'Entrecolles over Chinees porselein, 1722

Ik weet zeker dat ik het oversteken van deze weg niet zal overleven.

Maar ik weet ook waarom ik hier ben, zodat ik vol vertrouwen blijf lopen, zelfs als ik niet zeker weet welke kant ik op moet. Het is eigenlijk heel simpel, een soort pelgrimstocht, een aanleiding om de berg op te gaan waar de witte aarde vandaan komt. Over een paar jaar word ik vijftig. Ik maak al ruim veertig jaar witte potten en al vijftwintig jaar porselein. Mijn plan is om naar de drie plaatsen te gaan waar porselein werd uitgevonden, of heruitgevonden, drie witte heuvels in China, Duitsland en Engeland. Elk van de drie is belangrijk voor mij. Ik ken ze al tientallen jaren door potten, boeken en verhalen, maar ik heb ze nooit bezocht. Ik moet naar die plaatsen toe, ik moet weten hoe porselein eruitziet onder verschillende lichten, hoe wit verandert met het weer. Er zijn meer dingen op de wereld wit, maar voor mij komt porselein op de eerste plaats.

Deze reis is het betalen van leergeld aan degenen die ons voor gingen.

II

Betalen van leergeld klinkt afschuwelijk vroom, maar is het niet.

Het is een doorleefde waarheid, een beetje hoogdravend, maar niettemin een waarheid. Als je dingen maakt van porseleinklei, besta je in het heden. Mijn porselein komt uit Limoges in de Franse streek Limousin, halverwege het land, in het westen. Het komt in plastic zakken van twintig kilo, elke zak bevat twee broden porseleinklei van tien kilo, perfect gemengd, met de kleur van volle melk en een waas van groene schimmel. Ik pak een zak uit en laat een brood neerploffen op mijn werktafel, trek de getwijnde draad er op een derde doorheen, pak de klomp op en duw hem in elkaar op de werktafel, trek hem weer omhoog en duw hem neer in een cirkelbeweging, zoals bij het kneden van deeg. De klei wordt daardoor zachter. Ik doe het minder snel en de klei wordt een bol.

Mijn pottenbakkersschijf komt uit Amerika, is geruisloos en laag; hij staat midden in het enigszins chaotische atelier tegen de muur. Ik kijk uit op de witte bakstenen muur. Er zijn te veel mensen in deze kleine ruimte, twee fulltime- en twee parttimemedewerkers die me helpen bij het glazuren, het stoken, de logistiek en de stortvloed aan mail naar aanleiding van mijn laatste boek. Er is te veel lawaai van de burens. Ik heb een ander atelier nodig. Naar buiten toe loopt alles op rolletjes. Ik ben net gevraagd voor een tentoonstelling in New York en droom ervan door een lange, ruim verlichte zaal te lopen, een heel eind weg te lopen van mijn eigen werk, me dan om te draaien en het met nieuwe ogen te bekijken, ik alleen, het als het ware voor het eerst te zien. Als ik hier mijn lange armen uitstrek, raak ik pakkisten aan. Ik kan vijf meter ver lopen. Op goede dagen.

Iedereen doet zo zachtjes mogelijk, maar verdomd, wat maakt die betonnen vloer veel herrie. Buiten zijn ze aan het ruziën. Ik moet tijd maken om weer aardig te doen tegen make-lars, want het is moeilijk een atelier te vinden in Londen. Al die nuttige stukjes ruimte achter het huis waar mensen gewend waren dingen te maken of te repareren, worden gebruikt voor appartementen. Ik moet met de accountant praten.

Ik zit aan mijn draaischijf.

En ik gooi de geknede klei er midden op, maak mijn handen vochtig en ga nu een pot maken, trek de klei omhoog met aan de buitenkant de knokkel van mijn rechterhand en drie vingers van mijn linkerhand strak tegen de binnenkant ter ondersteuning, terwijl de wanden hoger worden en het volume verandert, als een uitademing, alsof er iets wordt gezegd. Ik ben in dit moment, maar tegelijk ben ik ergens anders. Heel ergens anders. Want de klei is tegenwoordige tijd én presens historicum. Ik ben hier in Tulse Hill, vlak bij de zuidelijke rondweg in Zuid-Londen, in mijn atelier achter een rij kip-afhaalrestaurants en een boekmakerskantoor, ingeklemd tussen een paar stoffeerderijen en een keukentimmerman, maar nu ik deze pot maak ben ik ook in China. Porselein is China. Porselein is de reis naar China. [Het Engelse

woord *china* is zelfs een synoniem voor *porcelain* – VERT.]

Hetzelfde gebeurt als ik deze kom van Chinees porselein uit de twaalfde eeuw oppak. Hij komt uit Jingdezhen; na het draaien werd er met een mal een bloem die onder water lijkt te staan in afgedrukt, de rand is ongeglazuurd, de kleur groen-grijs met een waterig laagje glazuur onderin, verder ‘wat details’, zoals de handelaren zouden zeggen, haarscheurtjes, vlekjes, slijtageplekken. Deze kom bevindt zich in de tegenwoordige tijd, is een continue aanwezigheid van actieve, dynamische bewegingen, oordelen en beslissingen. Hij voelt niet in het verleden, en het voelt fout hem in een verleden te dwingen louter om toe te geven aan een strenge, orthodoxe houding. Deze kom is gemaakt door iemand die ik niet ken, in omstandigheden die ik me alleen maar kan voorstellen, voor doeleinden waarin ik me misschien vergis.

Maar als ik zijn vorm herschep door hem op te tillen, maak ik hem in feite opnieuw.

Dat kan omdat porselein zo kneedbaar is. Knijp een stukje ter grootte van een walnoot tussen duim en wijsvinger, totdat het zo dun is als papier, totdat je vingerafdrukken tevoorschijn komen. Blijf knijpen. Het voelt alsof er geen eind aan komt. Je voelt dat het almaar dunner wordt tot het zo dun is als bladgoud en de lucht in vliegt. En het voelt schoon. Je handen voelen schoner nadat je het hebt aangeraakt. Het voelt wit. Waarmee ik bedoel dat het vol verwachting is, vol mogelijkheden. Het is een materiaal dat elke denkbeweging, elke verandering in het denken registreert.

Waar word je door bepaald?

Je bent bij de zee, het tij begint te keren. Het zand is schoongewassen. Je maakt het eerste spoor in het witte zand, dat eerste contact van een voet met de zandkorst, zonder te weten hoe diep en hoe vast je stap zal zijn. Je aarzelt boven een wit vel papier zoals Bellini voor de aanzet van zijn penseel. Tachtig haren uit de staart van een otter eindigen in een ademtocht, één enkele haar roerloos in de stilstaande lucht. Je bent klaar om te beginnen. De aarzeling voordat je als een verliefde een kus in iemands nek drukt.

Ik trek de getwijnde metaaldraad onder mijn afgewerkte pot door, droog mijn vingers af aan mijn schort, til hem van de schijf en zet hem met korte tevredenheid op een plank rechts van mij. Ik pak een andere bol klei en begin opnieuw.

Hij is wit, keert terug naar wit.

III

Dit moment, deze pauze, heeft een zekere grandeur.

Porselein wordt al duizend jaar gemaakt, al duizend jaar verhandeld. En al achthonderd van die duizend jaren bestaat er porselein in Europa. Er zijn een paar scherven van vóór die tijd gevonden, stukken van een Chinese pot, die uitdagend liggen te glanzen naast de tegelijk gevonden zware aardewerken kannen. Niemand heeft een idee hoe ze terecht zijn gekomen op die Kentse begraafplaats of op die helling bij Urbino. In het Europa van de middeleeuwen vinden we hier en daar kleine hoeveelheden porselein in inventarissen van Jean, hertog De Berry, van een paar pausen, en in het testament van Piero de' Medici *una coppa di porcellana*, een porseleinen kopje.

We zien een glimpje wit op een lijst cadeautjes die op een ambassade door het ene prinsje aan het andere werden gegeven: een hengst, een porseleinen vaas, een wandtapijt met gouddraad. Het is zo kostbaar, aldus het verhaal in het middeleeuwse Florence, dat gif niet werkt in een porseleinen beker. Er is een mooie celadongroene kom, die diep gevat is in zilver en opgaat in een kelk. Een wijnkan krijgt een voetstuk en wordt zo een karaf voor aan een banket. Er is zelfs een glimp te zien op een Florentijns altaarstuk; een van de drie koningen die stijfjes knielen voor het Christuskind, lijkt mirre in een Chinese porseleinen kan aan te bieden, een eerbewijs dat toepasselijk lijkt bij een zo schaarse, zo geheimzinnige stof, bij een object dat zo'n lange weg heeft afgelegd uit het Oosten.

Porselein is een synoniem voor 'ver weg'. Marco Polo kwam in

1291 terug uit Cathay met zijn zijden en brokaten stoffen, de gedroogde kop en gedroogde poten van een muskushert, en zijn verhalen, een *Divisament dou monde*, zijn Beschrijving van de Wereld.

De verhalen van Marco Polo iriseren. Elk element glinstert en glittert zo vreemd als lapis lazuli, werpt schaduwen en reflecteert. Ze zijn vol uitweidingen, vol herhalingen, vol haast, vol opsommingen. 'In deze stad bouwde Kublai Khan een enorm paleis uit marmer en andere siersteen. Alle gangen en zalen zijn verguld en het hele gebouw is prachtig opgeluisterd en rijkelijk versierd.' Alles is speciaal, op een prachtige, rijke manier. Tenten zijn gevoerd met hermelijn en sabelmarter.

Getallen zijn bij Marco Polo ofwel enorm – 5000 giervalken, 2000 bulldoggen, 5000 astrologen en waarzeggers in de stad Khan-Balik – of blijven beperkt tot één. Een grote leeuw die met alle vormen van onderdanigheid voor de khan gaat liggen, een enorme peer die tien pond weegt.

Verder zorgen kleuren voor drama. Paleizen zijn versierd met draken, vogels, ruiters en diverse dierenrassen en strijdtactiefelen. Het dak is een vlammenzee: knalrood, groen, blauw en geel, en al die andere schitterend gelakte kleuren. In februari wordt het Nieuwjaar gevierd met een feest, vertelt Marco Polo ademloos:

en het wordt aldus gevierd door de Grote Khan en al zijn onderdanen: naar gewoonte dossen ze zich allemaal uit in het wit, zowel mannen als vrouwen, voor zover hun middelen het hun toestaan. Dat doen ze omdat witte kostuums worden beschouwd als een goed, gunstig voorteken; ze worden met Nieuwjaar aangetrokken, zodat men het hele jaar kan profiteren van voorspoed en geluk. Op die dag worden hem door alle vorsten, alle provincies, regio's en rijken waar mannen land bezitten of heersen, kostbare geschenken gebracht: goud, zilver, parels, edelstenen en een overvloed aan fijne witte stof [...] Baronnen, ridders en anderen geven elkaar witte dingen cadeau

[...] De Grote Khan krijgt op deze dag meer dan 100.000 witte paarden aangeboden, dat kan ik u verzekeren.

Marco Polo bereikt ‘een stad genaamd Tinju’.

Daar worden onvergelijklijk mooie kommen van porselein gemaakt, groot en klein. Ze worden nergens anders gemaakt dan in deze stad, en hiervandaan worden ze over de hele wereld geëxporteerd. In de stad zelf zijn ze zo overvloedig aanwezig en zo goedkoop dat je voor een Venetiaanse grootmunt misschien wel drie kommen kunt kopen die zo mooi zijn dat iets mooiers ondenkbaar is. Deze schalen zijn gemaakt van een kruimelig type kleiaarde die wordt uitgegraven in een soort mijn en daarna maakt men er enorme bergen van, die een jaar of veertig worden blootgesteld aan wind, regen en zon. Tegen die tijd is de aarde zo fijn geworden dat schalen die ervan worden gemaakt een azuurblauwe tint krijgen die zeer fraai glanst. Let wel, als iemand een berg van die aarde maakt, doet hij dat voor zijn kinderen; het rijpen duurt zo lang dat hij niet de hoop kan koesteren er zelf van te kunnen profiteren of het te kunnen gebruiken, maar de zoon die hem opvolgt zal de vruchten ervan plukken.

Dit is de eerste vermelding van porselein in het Westen.

Porselein wordt hier beschreven als een onvergelijklijk mooi materiaal, dat ingewikkeld is om te maken, en waarvan ontelbaar veel objecten bestaan. Porselein vraagt aandacht en toewijding. En Marco Polo haalt zijn schouders op: ‘Waarom zou ik erover uitweiden?’

En hij zegt: ‘Nu een ander onderwerp.’

Hij kwam terug met een grijsgroen kannetje gemaakt uit die harde, heldere witte klei van een soort die nooit eerder was gezien. In Venetië kwamen object en naam samen, waarna de lange geschiedenis van de passie voor porselein begon. De naam van deze superieure grondstof, dit witte goud, de oorzaak van het faillissement van prinses, van *Porzellankrankheit* – porseleinziekte

–, komt uit de Venetiaanse straattaal met ogen op steeltjes, het vulgaire fluiten naar een mooi meisje. *Porcellani* ('varkentjes') is de bijnaam voor een bepaald soort zeeslakken, die even glad voelen als porselein. Porseleinslakken doen volgens Venetiaanse jongens duidelijk aan een vulva denken. Vandaar die kreet die een eigen leven is gaan leiden.

IV

Marco Polo kan van onderwerp veranderen, maar ik niet. Wetende dat zijn kan ergens in de San Marcobasiliek in Venetië staat, moet ik daar beslist heen en hem vinden.

Ik wind er geen doekjes om: 'Ik ben een Engelse schrijver en pottenbakker en zou graag willen weten waar...', maar mijn brieven en e-mails verdwijnen in het niets. Ik escaleer. 'De pauselijke nuntius heeft mij aangeraden contact met u op te nemen...' Nog steeds niets. Er rinkelt een telefoon op een mahoniehouten bureau. Eeuwigdurend middagmaal, veronderstel ik zuur. Of een tweede fles wijn, of een vrije dag om een martelaar van de Republiek te vieren.

Ik leen Matthew, mijn middelste kind, en besluit mijn kans te wagen.

We lopen naar links achter in de basiliek, langs de klittende en kolkende toeristen, tasjesverkopers die op hun hoede zijn voor politie, en passeren de glazen deuren naar het domein van de patriarch, waar ik mijn verkooppraatje houd voor een monseigneur die opgetogen en verrukt is en die voorstelt: 'Vanavond, als alles gesloten is?' Hij voert een pantomime van vermoeidheid op. 'Er zijn,' zegt hij met een zucht en slepende klinkers, 'overdag veel te veel buitenlanders in de basiliek.'

Neem zo mogelijk altijd een kind mee naar Italië.

Tegen sluitingstijd worden we meegenomen door de man met de sleutel langs een marmeren gang in het domein van de patriarch, langs eindeloze series portretten van kardinalen de schemer

in, over de golvende marmeren vloeren van de basiliek met zijn doffe glans, de rode gloed van de heilige lampen, de schatkamer in.

Die is klein en heeft hoge, gewelfde plafonds. Bergkristal en chalcedon, agaat, een Egyptische porfieren urn, een turquoise Perzische kom gevat in een gouden montuur; allemaal materialen die licht vasthouden. Kelken. Een relikwieënschrijn van het Ware Kruis met edelstenen die zijn ingelegd met de tederheid van een kinderkus. Dit is Byzantium, deze schat, Christus die verrijst, die verovert, het ene object na het andere afkomstig van een verre plek en door vakkundige Venetiaanse handen omgevormd.

En daar is mijn kannetje, achter in een kast tussen een paar wieroekhouders en een icoon in mozaïek van Christus. Het is twaalf centimeter hoog, schat ik, veel minder dan een hand breed, het heeft een band van loofwerk, vier oortjes onder de hals om een dekseltje vast te houden, vijf inkepingen voor duim en vingers. Een voorwerp voor het geheugen van een hand. Ik kan het niet oppakken. De klei oogt grijs, ruw en een beetje slordig waar het materiaal ruw is bijgewerkt. Het is van ver, heel ver gekomen.

We turen er tien minuten naar, totdat de man met de sleutel met zijn voet begint te tikken. De schatkamer wordt afgesloten. De basiliek is leeg.

Het is een begin. Matthew is blij dat ik blij ben en we gaan het vieren bij Florians op de piazza met warme chocolademelk en bitterkoekjes.

v

Elke obsessie voor porselein echoot even sterk als elk Venetiaans steegje.

Wat is het? Het wordt ‘gemaakt van een bepaald sap dat ondergronds samensmelt en wordt meegenomen uit het Oosten’, schreef een Italiaanse astroloog halverwege de zestiende eeuw.